

ЗАЩО МОДЕРНАТА ТЕХНИКА Е ПРЕДМЕТ НА ЕТИКАТА

ХАНС ЙОНАС

Това, че, най-общо казано, етиката има какво да каже по въпросите за техниката, или че техниката подлежи на етично обмисляне, следва от простия факт, че техниката представлява упражняване на човешка сила, т.е. форма на действие, а всяко човешко действие подлежи на морална проверка. Всеизвестна истина също така е, че една и съща сила може да се използва както за добро, така и за лошо и при нейното упражняване могат да се следват или нарушават етични норми. Техниката, като значително нараснала човешка мощ, еднозначно попада под тази всеобща истина. Но дали тя представлява особен случай, който изисква усилие на етичната мисъл, различно от това, което съответства на всяко човешко действие и е било достатъчно за всички негови разновидности в миналото? Тезата ми е, че модерната техника представлява нов и особен случай и от причините за това бих искал да изтъкна пет, които особено ме впечатляват.

1. Амбивалентност на последствията

Най-общо всяка способност „като такава” или „сама по себе си” е добра и става лоша едва чрез злоупотреба. Например безспорно добро е да притежаваш силата на словото, но е лошо да я използваш, за да заблуждаваш другите или да ги тласкаш към поквара. Затова е напълно разумно да се изисква: използвай тази сила, уголемявай я, но не злоупотребявай с нея. При това се приема, че етиката ясно може да прави разлика между двете, между правилната и грешната употреба на една и съща способност. Но как стои въпросът, когато се движим в контекста на действие, в който всяка употреба на способността в общи линии, дори и да е с добро намерение, носи със себе си в крайна сметка нарастващи лоши последствия, които са неотделимо свързани с желаните и обозрими „добри” последствия, и накрая вероятно далеч ги надминават? Ако такъв би трябвало да е случаят на модерната техника – както имаме добри основания да приемем -, тогава въпросът за моралната или неморална употреба на нейните сили вече не е въпрос за очевидни качествени различия и дори не е въпрос за намерения, а се

губи в лабиринта на количествени предположения за крайните резултати и отговора на въпроса би трябвало да зависи от тяхната приблизителност. Трудността се състои в следното: не само когато злонамерено, т.е. за лоши цели, се злоупотребява с техниката, но именно когато тя се използва с добри намерения за нейните същински и в най-висша степен легитимни цели, тя сама по себе си има заплашителна страна, която в дългосрочен план би могла да има последната дума. А дългосрочността е някак вградена в техническото действие. Именно заради нейната вътрешна динамика, която тя така ускорява, на техниката се отказва свободното пространство на етичен неутралитет, в което е необходимо да се грижим само за производителността. Рискът от „излишък” винаги присъства с обстоятелството, че вроденият зародиш на „лошото”, т.е. вредното, е отглеждан и доведен до узряване тъкмо с поощряването на доброто, т.е. полезното. Опасността е повече в успеха, отколкото в провала – и все пак успехът е необходим под натиска на човешките потребности. Една съответстваща на техниката етика трябва да се впусне в изследване на това вътрешно многообразие на техническото действие.

2. Неизбежност на прилагането

Най-общо притежаването на способност или сила (при индивиди или групи) все още не означава нейното използване. Тя може да е в покой неопределено дълго време, готова за употреба, за да бъде задействана при удобна възможност и по желание и по преценка на субекта. Не е нужно притежаващият дар слово непрекъснато да говори, той може изцяло да пази мълчание. И всяко знание, струва ми се, може да отложи приложението си. Това така ясно отношение на умение и действие, знание и прилагане, притежаване и упражняване на една сила обаче не служи като фундамент за техническите способности на едно общество, което като нашето е основало целия си начин на живот в работата и в свободното време върху постоянното актуализиране на техническия си потенциал в синхрон в всички негови части. Тогава работата прилича по-скоро на отношението на способността за дишане и необходимостта от дишане, отколкото на способността за говорене и говоренето. И каквото важи за вече съществуващия фундамент, се разпростира върху всяко допълнение към него:

ако веднъж вече се е открила тази или онази нова възможност (най-вече чрез науката) и е развита в някаква степен чрез действието, то в себе си то има необходимото да постигне в голяма и все по-голяма степен приложението ѝ и да превърне това прилагане в дълготрайна жизнена потребност. Така на техниката, която представлява нарасналата в *перманентна дейност* човешка мощ, ѝ се отказва не само (както по-горе се показва) убежището на етичната неутралност, но също и благосклонното разделяне на притежаването и упражняването на силата. Формирането на нови видове способности, което постоянно се случва, преминава непрекъснато в разпространяването им в кръвотока на колективното действие, от което те после повече не могат да се отделят (било то и чрез добре обоснован заместител). Следователно тук усвояването на нови способности, всяко допълнение към арсенала на средствата с тази достатъчно позната динамика открива етичен товар, който иначе би тежал само на отделните случаи на тяхното прилагане.

3. Глобални размери в пространството и времето

Извън това има и един аспект на действие и последствие с очевидна важност, който придобива морална значимост. Размерът и обхватът на последствията от модерната техническа практика изобщо, и във всяко от нейните отделни проявления, са такива, че внасят като цяло допълнително и ново измерение в рамките на етическите ценности, които са били непознати на всички по-ранни начини на действие. По-рано говорихме за една ситуация, в която „всяка употреба в голям мащаб на дадена способност” носи със себе си нарастващи в крайна сметка лоши последствия. Сега трябва да добавим, че днес всяко прилагане на техническа способност чрез обществото (отделният индивид тук вече не се брои) клони към това да прерасне във величина. Модерната техника е вътрешно предназначена за мащабна употреба и вероятно в това отношение ще стане прекалено мощна за размера на сцената, върху която се разиграва – Земята – и за доброто на самите актьори – хората. Едно е ясно: тя и нейните постижения се простират по цялото земно кълбо; вероятно нейните нарастващи последствия се разпростират върху безброй бъдещи поколения. С това, което вършим тук и сега, и най-вече с оглед на самите нас, сериозно влияем на живота на милиони

някъде другаде и в бъдещето, които днес не са имали думата. Ипотекираме бъдещия живот за настоящи краткосрочни ползи и потребности – най-вече за създадени от самите нас потребности. Вероятно не можем да избегнем да действваме по този начин или по подобен на него. Но ако случаят е такъв, то трябва да бъдем максимално предпазливи, за да направим това почтено спрямо потомството ни – така че неговият шанс да ликвидира онази ипотека да не е предварително компрометиран. Основният момент тук е, че нахлуването на далечните, бъдещи и глобални измерения в нашите всекидневни, светови практически решения е етична новост, с която техниката ни е натоварила; а етичната категория, която преди всичко встъпва на сцената посредством този нов факт, се нарича: *отговорност*. Това, че тя както никога преди се придвижва към центъра на етичната сцена, отваря нова глава в историята на етиката, която отразява новите величини на силата, за които отсега нататък етиката трябва да държи сметка. Изискванията към отговорността растат пропорционално на проявленията на силата.

4. Пропукване на антропоцентризма

Като прекрочва хоризонта на пространствено-времевата близост, разширеният обсег на човешката мощ нарушава антропоцентричния монопол на повечето предишни етични системи, били те религиозни или секуларни. Винаги човешкото благо е било, което е трябвало да бъде благоприятствано, интересите и правата на другите хора, които трябвало да бъдат уважавани, извършената спрямо тях несправедливост, която да бъде компенсирана, техните страдания, които трябвало да бъдат облекчени. Предмет на човешкия дълг са били хората, в най-широкия смисъл човечеството и освен него нищо друго на тази земя. (Обикновено етичният хоризонт е бил доста тясно очертан, както в „Обичай ближния си“.) Нищо от това не губи обвързващата си сила. Но сега цялата биосфера на планетата с цялото й изобилие от видове, в нейната новооткрита уязвимост по отношение на крайната намеса на хората, изисква своя дял от уважението, което се дължи на всичко, което в самото себе си носи своята цел – т.е. на всичко живо. Правото единствено на човека на човешко отношение и нравствено зачитане е било нарушено точно с постигането на тази почти

монополистична власт над всеки друг живот. Като планетарна сила от най-висок ранг на него вече не му е позволено да мисли само за себе си. Разбира се, повелята да не завещаваме на нашите потомци опустошено наследство, изразява разширяването на етичното полезрение все пак в смисъла на човешкото задължение към хората – като засилване на междучовешката солидарност за целите на оцеляването и за ползата, любопитството, наслаждението и изумлението. Защото обедняването на извънчовешкия живот, обедняването на природата означава също и обедняване на човешкия живот. Но правилно разбрано, присъединяването на съществуването на разнообразието като такова към човешкото благо и с това включването на неговото запазване в човешкия дълг, надхвърля ориентираната към ползата и всяка антропоцентрична гледна точка. Разширената перспектива свързва човешкото благо с въпроса за живота като цяло, вместо да противопоставя враждебно всяко от тях, и осигурява на извънчовешкия живот негово собствено право. Неговото признаване означава, че всяко произволно и ненужно изчезване на видове само по себе си е престъпление, напълно независимо от вътрешния подтик за защитаване на собствения интерес, и се превръща в трансцендентен дълг на човека да опази най-малко възстановимите, най-незаменими от всички „ресурси“ – невероятно богатия генофонд, който е натрупан във вековете еволюция. Прекалената мощ е, което натоварва човека с това задължение; и тъкмо срещу тази мощ – т.е. срещу самия него – е необходима собствената му закрила. Става така, че техниката, това чисто прагматично произведение на човешката хитрост, налага на човека роля, която някога само религията му е отсъждала – тази на господар или пазител на творението. Тъй като техниката увеличава силата на последствията си до точката, в която става осезаема опасността за глобалното функциониране на нещата и разпростира отговорността на човека върху бъдещето на живота на земята, който вече без възможност за защита е изложен на злоупотребата с тази сила. С това човешката отговорност става за първи път космична (защото не знаем дали Вселената не е създала още нещо подобно). Начинаещата екоетика, която наистина безпрецедентно нахлува между нас, е все още колебаещия се израз на това безпрецедентно разширявана на нашата отговорност, която от своя страна отговаря на безпрецедентното разширяване на обхвата на нашите

действия. Необходимо е да стане видима заплахата за цялото, реалното начало на неговата разруха, за да ни накара да открием (или да преоткрием) нашата солидарност с него – засрамваща мисъл.

5. Повдигането на метафизичния въпрос

В крайна сметка апокалиптичният потенциал на техниката – нейната способност да застрашава по-нататъшното съществуване на човешкия род, или да унищожи неговия генетичен интегритет, или своеволно да го промени, или дори да унищожи условията за по-висш живот на земята – поставя метафизичния въпрос, с който етиката никога преди не се е сблъсквала, именно дали и защо трябва да има човечество; защо човекът трябва да се съхрани така, както го е създала еволюцията, защо неговото генетично наследство трябва да се уважава; да, защо изобщо трябва да има живот. Въпросът не е толкова излишен, колкото изглежда (поради липсата на сериозно отрицание на всички тези императиви), защото отговорът му е значим за определяне на това, доколко е позволено в рамките на допустимото да рискуваме с нашите големи технически облози и кои рискове са напълно недопустими. Ако трябва да има един категоричен императив за човечеството, тогава всяка самоубийствена игра с това човешко съществуване е категорично забранена, а техническите предизвикателства, при които това в най-отдалечен план е залогът, също трябва по начало да се изключат.

Това са някои от причините, поради които техниката представлява нов и особен случай за етични разсъждения, за това да се достигне изобщо до основите на етиката. При това трябва да се изтъкне особено взаимодействието на причина 1 и 3, на аргументите за „амбивалентност” и „величина”. На пръв поглед изглежда лесно да се различат добронамерената и вредната техника като просто погледнем целите за прилагане на инструментите. Плуговете са добри, мечовете са лоши. В месиански времена мечовете са превръщани в плугове. Преведено на езика на модерната технология: атомните бомби са лоши, химичните торове, които помагат да се изхрани човечеството, са добри. Но тук става очевидна сложната дилема на модерната техника. В дългосрочен план *нейните* „плугове” могат да бъдат също толкова вредни, колкото нейните „мечове”! (А „дългосрочният план” на нарастващите последствия е, както беше споменато,

вътрешно свързан с употребата на модерната техника.) В случая обаче *те*, възхваляваните „плогове” и подобните на тях, са същинският проблем. Защото можем да сложим меча в ножницата му, но не и плуга в хамбара. В действителност една атомна война би била апокалиптична с един удар; но въпреки че може да настъпи по всяко време и кошмара на тази възможност би могла да затъмни всичките ни бъдещи дни, *тя не е необходимо* да настъпи, защото тук е налице още спасителната разлика между потенциалност и актуалност, между притежаването на средството и неговата употреба – и това ни дава надежда, че употребата ще бъде предотвратена (което всъщност е парадоксалният смисъл на неговото притежаване). Но има безброй други безобидни неща, които съдържат своя собствена апокалиптична заплаха и които трябва да направим сега и в близко бъдеще, за да се задържим изобщо над водата. Докато лошият брат Каин – бомбата – стои завързан в своята дупка, добрият брат Авел – миролюбивият реактор – напълно спокойно продължава да трупа отровата си за бъдещите хилядолетия. Именно тук можем вероятно да намерим по-малко опасни алтернативи, за да утолим растящата жажда за енергия на една глобална цивилизация, която се противопоставя на изчезването на конвенционалните източници – ако късметът върви с нашите сериозни усилия. Даже бихме могли сами да успеем да намалим размера на лакомията и да се върнем към това да разполагаме с по-малко преди едно катастрофално изчерпване или замърсяване на планетата да ни принуди за нещо по-лошо от въздържанието. Например етично немислимо е, посредством биомедицинската техника да се откажем от това да намаляваме детската смъртност в „развиващите се” страни с висока раждаемост, когато мизерията вследствие на пренаселването би могла да бъде още по-ужасна. Могат да бъдат посочени произволно много други, първоначално добронамерени начинания на високата технология, за да се илюстрира диалектиката на двойствеността на повечето от тези рискове. Същественото е, че точно предимствата на техниката, колкото повече сме зависими от нея, съдържат заплахата да се превърнат в проклятие. Нейната традиционна склонност към прекомерност прави заплахата остра. И е ясно, че човечеството е станало твърде многобройно – благодарение на същите предимства на техниката – за да бъде все още свободно да се върне към една по-

ранна фаза. То може единствено да върви напред и трябва да извлече от самата техника лекарството за болестта си, с една доза регулиращ морал. Това е опорната точка на една етика на техниката.

Тези кратки рефлексии трябваше да покажат колко тясно е свързана „амбивалентността“ на техниката с нейната „величина“, т.е. с прекомерното въздействие на нейните последствия в пространството и времето. Какво е „голямо“ и какво е „малко“ се определя чрез крайността на нашето земно пространство – даденост, която никога не трябва да изпускате от очи. Не са известни точни допустими стойности на толерантност за нито една от многото посоки, в които напредва експанзията на човека. Но се знае достатъчно, за да може да се предполага, че някои от нашите верижни технически действия – включително жизненоважни – са достигнали поне онази величина, в която се съдържат онези допустими стойности, и че към тях ще се присъединят други, ако се допусне по-нататъчен растеж с настоящото темпо. Знаците показват, че се намираме в зоната на опасност. Достигната ли е веднъж „критична маса“ в едната или другата посока, тогава работата може да ни се изплъзне: положителна обратна връзка би могла да бъде използвана и да бъде задействан един експоненциален процес, в който разходите поглъщат ползите в растящо и вероятно необратимо кресчендо. Именно това трябва да предотврати дългосрочната отговорност. Но тъй като лъскавата страна на техническите постижения заслепява окото, близките печалби подлъгват преценката и реалните потребности на настоящето се обявяват за приоритет (да не говорим пък за техните зависимости), претенциите на потомството, които са поверени на тази отговорност, стават трудни за разбиране.

В току-що казаното до величината и абвилентността става видима още една черта характерна за технологичния синдром, която има собствена етична значимост: квази-*принудителният* елемент на неговия напредък, който така да се каже хипостазира нашите собствени проявления на мощта във вид на самостоятелно действаща сила, на която ние, нейните притежатели, ставаме подчинени. Нарушаването на човешката свобода чрез обективизирането на нейните собствени действия е имало винаги, както в индивидуалните житейски истории, така преди всичко в колективната история. Човечеството открай време частично е било

определяно от собственото му минало, но това е оказало влияние повече в смисъла на възпрепятстваща, отколкото на движеща сила: силата на миналото е била по-скоро тази на инертността („традицията“), отколкото тази на напредъка. Творенията на техниката се проявяват обаче именно в последния смисъл и с това дават на заплетената история на човешката свобода и зависимост обрат от нов вид и пълен с последствия. С всяка следваща крачка (= „напредък“) на голямата техника попадаме под натиска на следващата и завещаваме същия натиск на потомството, което накрая ще трябва да плати сметката. Но и без тази перспектива *тираничният* елемент в днешната техника, който превръща изобретенията ни в наши господари и дори ни принуждава по-нататък да ги умножаваме, представлява сам по себе си етично предизвикателство – отвъд въпроса колко добри или лоши по отделно са онези творения. Заради човешката автономия и достойнството, които изискват да притежаваме самите себе си и да не се оставяме да бъдем притежавани от машините, трябва да поставим технологичния галоп под извънтехнологичен контрол.

Превод от немски: **Ирина Георгиева**

Редакция: **Валентина Кънева**

По изданието: *Hans Jonas, Technik, Medizin und Ethik. Praxis des Prinzips Verantwortung*, Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1987